

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Uitgangspunten en aandachtspunten voor toezicht en handhaving van CSRD en CSDDD

Linde, L. van der; Lopik, S.J.; Lange, D. de

Citation

Linde, L. van der, Lopik, S. J., & Lange, D. de. (2025). Uitgangspunten en aandachtspunten voor toezicht en handhaving van CSRD en CSDDD. *Tijdschrift Voor Bijzonder Strafrecht En Handhaving*, 2025(2), 96-99. doi:10.5553/TBSenH/229567002025011002004

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4283418>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Trending Topics

Uitgangspunten en aandachtspunten voor toezicht en handhaving van CSRD en CSDDD

Mr. L. van der Linde, mr. S.J. Lopik en mr. D. de Lange*

1. Inleiding

96

De Europese Unie (EU) streeft ernaar om uiterlijk in 2050 het eerste continent te zijn dat klimaatneutraal is.¹ Dit doel wordt nagestreefd door middel van allerlei vormen van duurzaamheidswetgeving, waarvan de Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD)² en de Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CSDDD)³ momenteel het meest in het oog springen. Deze richtlijnen concentreren zich niet alleen op de klimaatimpact van bedrijven, maar ook op hun bredere duurzaamheidsstrategie. De CSRD roept in dat kader met name rapportageverplichtingen in het leven, terwijl de CSDDD hoofdzakelijk leidt tot onderzoeksverplichtingen. Beide richtlijnen richten zich voornamelijk op de grootste bedrijven die in Europa actief zijn. Ook in de afgelopen maanden stonden de CSRD en CSDDD weer in de schijnwerpers.

De Europese Commissie (EC) maakte onlangs namelijk bekend dat zij voornemens is om de verplichtingen uit de CSRD en de CSDDD te versimpelen. Dit wordt gedaan in een poging om de concurrentiekracht van Europa te

verbeteren.⁴ Daartoe publiceerde de EC op 26 februari 2025 een voorstel voor een zogenoemde Omnibuswet, waarin verschillende duurzaamheidsverplichtingen worden geconsolideerd.⁵ Waar de EC eind 2024 nog sprak van een poging tot harmonisatie tussen de wetten en het verminderen van overlap, is inmiddels duidelijk dat met het voorstel ook de inhoud van de duurzaamheidswetgeving flink op de schop gaat. Deze aanpassingen komen tamelijk laat; veel CSRD-plichtige bedrijven waren al geruime tijd bezig met de implementatie,⁶ en de eerste groep bedrijven moet al over het boekjaar 2024 rapporteren.⁷ De uitkomst van dit Omnibusproces is voorsnog onduidelijk. De nieuwe wet moet namelijk nog door de Raad en het Europees Parlement worden behandeld.

Waar de CSRD en CSDDD dus zonder meer *trending topics* zijn, is dit voor het toezicht op en de handhaving van deze wetten voorsnog niet het geval. In discussies over de wetten wordt nog weinig over handhaving gesproken. Dit komt waarschijnlijk met name door het feit dat lidstaten pas korte tijd geleden aan de slag zijn gegaan met de implementatie, en de handhaving daar grotendeels van afhankelijk is. In deze korte bijdrage introduceren wij de CSRD en CSDDD en staan wij stil bij de wettelijke uitgangspunten voor toezicht en handhaving. Daarbij gaan wij uit van de CSRD en CSDDD zoals deze op dit moment gelden. Daarnaast zullen wij, met name in de voetnoten, de voor dit artikel relevante voorgestel-

* Mr. L. van der Linde is advocaat bij De Roos Coöperatief. Mr. S.J. Lopik is advocaat-partner bij De Roos Coöperatief en promovendus bij het Instituut voor Strafrecht & Criminologie van de Universiteit Leiden. Mr. D. de Lange is Advocaat bij De Brauw Blackstone Westbroek. Deze bijdrage is op 5 maart 2025 afgerond, en met ontwikkelingen nadien is derhalve geen rekening gehouden.

1 Art. 2 lid 1 Verordening (EU) 2021/1119.

2 Richtlijn (EU) 2022/2464.

3 Richtlijn (EU) 2024/1760.

4 EC, *Statement by President von der Leyen on the EU Competitiveness Compass*, 29 januari 2025.

5 EC COM(2025)81.

6 Zie bijvoorbeeld: 'Nationale CSRD-enquête: 70 procent van de bedrijven goed voorbereid op de CSRD'; MVO Nederland 16 oktober 2024, mvonederland.nl/nieuws-opinie/nationale-csrd-enquete-70-procent-bedrijven-goed-voorbereid-op-csrd.

7 Art. 5 CSRD.

de veranderingen benoemen. Wij sluiten dit artikel af met enkele eerste bedenkingen en aandachtspunten met het oog op een effectieve en duidelijke wetstoepassing.

2. De CSRD en uitgangspunten voor handhaving

De CSRD is een rapportagerichtlijn die de transparantie over duurzaamheidsprestaties en -beleid van bedrijven moet vergroten. De richtlijn is vanaf boekjaar 2024 van toepassing op bedrijven die binnen het toepassingsbereik van de Non-Financial Reporting Directive⁸ vallen, en zal in de daaropvolgende jaren ook gaan gelden voor kleinere beursgenoteerde bedrijven en bepaalde grotere niet-beursgenoteerde bedrijven.⁹ De CSRD verplicht ondernemingen om een behoorlijk gedetailleerde duurzaamheidsrapportage te publiceren als onderdeel van hun bestuursverslag, dat een onderdeel is van de jaarstukken van de onderneming. Deze rapportage moet informatie bevatten over milieu-, sociale en governance-aspecten (ESG) van het bedrijf.¹⁰

Rapportage vindt plaats aan de hand van gedelegeerde normen die voornamelijk zijn vastgelegd in de European Sustainability Reporting Standards (ESRS), een set rapportagestandaarden die in detail voorschrijft wat en hoe moet worden gerapporteerd. Bedrijven rapporteren over onderwerpen die voor hun ESG-impact relevant zijn. Daartoe kunnen bijvoorbeeld behoren informatie over de procentuele vermindering van plastic in verpakkingen en de man-vrouwverhouding van het personeel.¹¹ Ondernemingen zijn op basis van de CSRD ook verplicht om te rapporteren over hun plannen om hun bedrijfsmodel in lijn te krijgen met *‘de transitie naar een duurzame economie en het beperken van de opwarming van de aarde tot 1,5 °C’*.¹²

De Nederlandse implementatie van de CSRD heeft vertraging opgelopen, maar lijkt te zullen worden vormgegeven via een combinatie van een formele wet en een algemene maatregel van bestuur. Het voorstel voor de formele wet bevat hoofdzakelijk transparantie- en accountancynormen, en wacht op het moment van schrijven op goedkeuring van de Tweede Kamer.¹³ De behan-

deling van het voorstel werd op 20 februari 2025 door de vaste commissie voor Financiën uitgesteld vanwege de voornoemde EU-discussies rondom het Omnibusvoorstel.¹⁴ Hoewel de Nederlandse wetgever de deadline voor implementatie ruimschoots overtreedt, is het logisch dat inmiddels wordt gewacht op duidelijkheid uit Brussel over de toekomst van de CSRD.

Toezicht op de naleving van de CSRD vindt volgens het huidige Nederlandse wetsvoorstel in eerste instantie plaats door de verplichte onafhankelijke accountantscontrole van de jaarstukken.¹⁵ De controle die accountants op de duurzaamheidsinformatie uitvoeren, wordt geleidelijk uitvoeriger.¹⁶ De beroepsregels voor accountants zijn van groot belang voor het waarborgen van de kwaliteit van duurzaamheidsrapportages. In aanvulling op deze accountantscontrole krijgt de Autoriteit Financiële Markten (AFM) bepaalde verantwoordelijkheden in het kader van de CSRD. Daarbij kunnen twee taken worden onderscheiden. Ten eerste krijgt de AFM handhavingsbevoegdheden ten opzichte van accountantskantoren.¹⁷ Ten tweede ziet de AFM toe op de naleving van de CSRD-rapportages van beursgenoteerde ondernemingen.¹⁸

Tot frustratie van de AFM heeft het laatstgenoemde verslaggevingstoezicht geen bestuursrechtelijke, maar louter een civielrechtelijke basis. Dat betekent dat de AFM niet haar uitgebreide bestuursrechtelijke handhavingsinstrumentarium kan aanwenden. De toezichthouder heeft herhaaldelijk de wens uitgesproken om de wettelijke basis van zijn CSRD-toezicht te verruimen.¹⁹ Vooralsnog kan de AFM echter alleen aanbevelingen doen en zich, in ernstige gevallen, tot de Ondernemingskamer wenden.²⁰ Ook andere partijen, waaronder bijvoorbeeld milieuorganisaties, kunnen onder bepaalde omstandigheden via die route naleving van de CSRD afdwingen. Het kan daarbij gaan om procedures om de duurzaam-

ten in verband met de implementatie van Richtlijn (EU) 2022/2464 met betrekking tot duurzaamheidsrapportering door ondernemingen (Wet implementatie richtlijn duurzaamheidsrapportering) en Implementatiebesluit Richtlijn Duurzaamheidsrapportering.

8 Richtlijn 2014/95/EU.

9 Art. 5 CSRD. In het Omnibusvoorstel wordt voorgesteld de scope van CSRD-plichtige bedrijven behoorlijk in te perken, en aan te sluiten bij de scope van de CSDDD. Dat betekent dat bedrijven met minder dan 1.000 werknemers niet verplicht zijn om te rapporteren onder de CSRD. Ook wordt bedrijven meer tijd gegeven om zich op rapportage voor te bereiden. Zie EC COM(2025)81, p. 4.

10 Art. 19bis lid 2 onder d CSRD.

11 Dit valt respectievelijk onder ESRS E5-1 en ESRS S1-6. De EC heeft aangekondigd het aantal datapunten onder de ESRS te willen verminderen. Welke datapunten komen te vervallen, is vooralsnog niet duidelijk.

12 Art. 29 bis lid 2 onder a sub iii CSRD. De CSRD sluit in deze bepaling aan bij de doelstelling van art. 2 lid 1 Akkoord van Parijs.

13 Voorstel Wijziging van de Wet toezicht accountantsorganisaties, de Wet op het financieel toezicht, het Burgerlijk Wetboek en enige andere wet-

14 Besluitenlijst van de procedurevergadering van de vaste commissie voor Financiën van de Tweede Kamer van donderdag 20 februari 2025, p. 2-3.

15 Considerans 67 CSRD.

16 Zo kan de auditmarkt voor duurzaamheidsinformatie zich volgens de EC geleidelijk ontwikkelen en zullen ook de kosten voor de extra audit geleidelijk oplopen. Considerans 61 e.v. en art. 26a CSRD. In het Omnibusvoorstel wordt de strengere controle achterwege gelaten.

17 Nota van toelichting Implementatiebesluit Richtlijn duurzaamheidsrapportering, p. 11.

18 Considerans 79 CSRD en nota van toelichting Implementatiebesluit Richtlijn duurzaamheidsrapportering, p. 11.

19 Zie bijv. L.B.J. van Geest & J.R. Heuvelman, *AFM Wetgevingsbrief 2024*, 26 april 2024; L.B.J. van Geest & H.L. van Beusekom, *AFM Wetgevingsbrief 2023*, 4 mei 2023; AFM, *Reactie AFM op consultatie Wetsvoorstel implementatie richtlijn duurzaamheidsrapportering*, 7 september 2023 en AFM, *Uitvoeringstoets Wet implementatie richtlijn duurzaamheidsrapportering 20 november 2023*, 19 augustus 2020.

20 Nota van toelichting Implementatiebesluit Richtlijn duurzaamheidsrapportering, p. 11.

heidsrapportage openbaar te maken²¹ of informatie te corrigeren²².

3. De CSDDD en uitgangspunten voor handhaving

De CSDDD verplicht grote bedrijven tot het uitvoeren van *due diligence* om hun negatieve impact op mensenrechten en milieu te voorkomen en mitigeren.²³ De wet past binnen een trend waarin bedrijven in toenemende mate verantwoordelijk werden gehouden voor misstanden in hun waardeketen.²⁴ Zo kan de CSDDD ertoe leiden dat kledingfabrikanten moeten onderzoeken of hun leveranciers gebruikmaken van kinderarbeid of milieuvervuiling veroorzaken.²⁵ Naast de *duediligence* verplichtingen introduceert de CSDDD de verplichting voor ondernemingen tot het opstellen en uitvoeren van een klimaattransitieplan.²⁶ Op basis van dat plan moet de onderneming uitleggen hoe zij haar bedrijfsmodel verenigbaar maakt met het mondiale klimaatdoel van een opwarming van ten hoogste 1,5 graden Celsius. Het plan behoort wetenschappelijk onderbouwde doelstellingen te bevatten in stappen van vijf jaar.²⁷

De Nederlandse implementatie is voorzien in het voorstel voor de Wet internationaal verantwoord ondernemen (hierna: Wivo). Voor toezicht op de CSDDD wijst het voorstel de Autoriteit Consument & Markt (ACM) aan.²⁸ In tegenstelling tot het verslaggevingstoezicht van de AFM kent dit CSDDD-toezicht wel een bestuursrechtelijke basis. De ACM zal voor bepaalde overtredingen dan ook maatregelen zoals waarschuwingen, lasten onder dwangsom, boetes, en tijdelijke schorsingen van bedrijfsactiviteiten kunnen opleggen.²⁹ Daarnaast kunnen (rechts)personen, waaronder ook milieuorganisaties en klokkenluiders, meldingen doen bij de ACM in het geval van ‘*gemotiveerde bezwaren*’ omtrent de naleving.³⁰ Dat mechanisme moet volgens de CSDDD laag-

drempelig zijn.³¹ Belanghebbenden kunnen ook een handhavingsverzoek bij de ACM indienen.³²

De Wivo is op 18 november 2024 ter consultatie gepubliceerd.³³ Vanaf 26 juli 2027 zal de eerste groep ondernemingen aan de Wivo moeten voldoen, waarna in 2028 en 2029 kleinere ondernemingen volgen.³⁴

4. Aandachtspunten voor effectieve handhaving

Het voorgaande leidt tot enkele eerste bedenkingen en aandachtspunten voor effectieve handhaving van de twee Brusselse duurzaamheidswetten. Ten eerste is de vraag in hoeverre bij de AFM en ACM capaciteit bestaat voor het toezicht op de CSRD en CSDDD. De toezichtstaken van de AFM en ACM breiden zich steeds verder uit en omvatten een groeiende hoeveelheid wetten en regels.³⁵ De CSRD en CSDDD vragen om specialistische kennis op terreinen die niet noodzakelijkerwijs al tot de specialismen van deze toezichthouders behoren. De nationale wetgever lijkt het toezicht op de CSDDD niet als een tijdrovende exercitie te beschouwen, met name als het gaat om de klimaattransitieplannen.³⁶ Zonder aanzienlijke (tijds)investeringen lijkt het echter lastig om tot een effectieve controle van deze plannen en *duediligence* verslagen te komen, aangezien deze waarschijnlijk veelal complex zijn en uiteenlopende technische gegevens bevatten.

Ten tweede bestaat er onduidelijkheid over de overlap tussen het toezicht op de CSRD en de CSDDD. Zoals de oplettende lezer waarschijnlijk al was opgevallen, bestaan er overeenkomsten tussen de verplichtingen op basis van de twee wetten. Dit komt bijvoorbeeld naar voren bij de klimaattransitieplannen, die op basis van beide wetten moeten worden opgesteld. Het toezicht op de CSRD wordt belegd bij de AFM, waar de CSDDD binnen het werkterrein van de ACM valt. Zij behoren, volgens de Wivo, nauw en doeltreffend samen te werken om het toezicht te coördineren. Daartoe kunnen zij een samenwerkingsprotocol opstellen.³⁷ Vooralsnog lijkt zo'n protocol niet tot stand gekomen. De EU heeft enige *guidance* over de verhouding tussen de CSRD en CSDDD

21 Zie art. 2:394 lid 7 BW.

22 Zie art. 2:447 en 2:449 e.v. BW.

23 'Lidstaten Europese Unie alsnog eens over afgezwakte "anti-wegkijkwet", NOS 15 maart 2024. Zie ook J. Hamster, 'De Corporate Sustainability Due Diligence Directive: gehavend uit de strijd gekomen, maar nog bijzonder relevant', *TOP* 2024/198.

24 T.R. Bleeker, 'Het CSDDD-debacle en de opkomst van het klimaattransitieplan', *M en R* 2024/29.

25 In het Omnibusvoorstel wordt deze verplichting beperkt tot de directe contractpartners van de CSDDD-plichtige bedrijven. Zie EC COM(2025)81, p. 18.

26 Onder het Omnibusvoorstel vervalt de verplichting tot het uitvoeren van het klimaattransitieplan. Zie EC COM(2025)81, p. 41.

27 Art. 22 lid 1 CSDDD. Voor een uitgebreidere beschouwing van art. 22 CSDDD, zie J.E.S. Hamster, 'Aan de slag met het klimaattransitieplan in de CSDDD', *TvOB* 2024, afl. 5, p. 144.

28 Art. 4.1.1 wetsvoorstel Wivo.

29 De verplichting tot het opnemen van een boetemogelijkheid van minimaal 5% van de netto-omzet is in het Omnibusvoorstel geschrapt. Vgl. art. 27 lid 4 Richtlijn (EU) 2024/1760 en EC COM(2025)81, p. 20.

30 Memorie van toelichting wetsvoorstel Wivo, p. 49.

31 Considerans 76 CSDDD.

32 Een achtergrond hiervan wordt beschreven in de memorie van toelichting wetsvoorstel Wivo, p. 160 e.v.

33 Voor een lijst van de reacties op de consultatie, zie internetconsultatie.nl/wivo/b1.

34 Art. 6.2 wetsvoorstel Wivo.

35 L.B.J. van Geest & J.R. Heuvelman, *AFM Wetgevingsbrief* 2024, 26 april 2024 en ACM, *Jaarplan 2024 Autoriteit Consument en Markt*.

36 Consultatieversie memorie van toelichting wet(svoorstel) internationaal verantwoord ondernemen, p. 157. Dat terwijl uit de considerans van de CSDDD volgt dat nationale toezichthouders personele en financiële middelen ter beschikking moeten krijgen om effectief toezicht te kunnen houden.

37 Artikel 4.1.3 wetsvoorstel Wivo en memorie van toelichting wetsvoorstel Wivo, p. 157.

gepubliceerd, maar veel op dit gebied is nog onduidelijk.³⁸

Ten derde is het de vraag op welke wijze de ACM haar toezicht op de klimaattransitieplannen in de praktijk zal vormgeven. De ACM gaat controleren op de vaststelling, het ontwerp en de actualisering van het plan.³⁹ De controle op de uitvoering van het plan, die op basis van de CSDDD verplicht is, valt echter uitdrukkelijk buiten het werkteerrein van de toezichthouder.⁴⁰ Het is de vraag of het onderscheid tussen deze taken zo scherp kan worden gesteld. Bij de actualisering van het klimaattransitieplan zal bijvoorbeeld ook aandacht moeten worden besteed aan de huidige stand van de broeikasgasemissies van de onderneming. Het toezicht van de ACM op dat gebied kan *de facto* neerkomen op toezicht op de uitvoering van het eerdere plan, terwijl de ACM daar op papier dus niets over te zeggen heeft. Daarnaast is het vooralsnog onduidelijk hoe diepgravend en op welke manier de ACM toezicht zal houden op de verplichte wetenschappelijke onderbouwing van de klimaattransitieplannen.⁴¹

Een vierde aandachtspunt betreft de verhouding tussen het bestuursrechtelijke toezicht en andere juridische instrumenten, waaronder met name het straf- en civiel recht. Schendingen van de verplichting van het publiceren van een CSRD-rapportage worden strafbaar gesteld via de Wet op de economische delicten (WED). Uit het Nederlandse implementatiebesluit blijkt echter dat alleen het geheel ontbreken van een CSRD-rapportage aanleiding kan zijn voor strafvervolgning. Dat scenario zal zich naar verwachting niet vaak voordoen.⁴² De Wivo verbindt geen strafrechtelijke gevolgen aan overtredingen van de CSDDD.⁴³ Toch achten wij het niet uitgesloten dat het strafrecht alsnog een aanvullende rol kan spelen bij de handhaving van zowel de CSRD als de CSDDD, bijvoorbeeld als de duurzaamheidsverslaggeving ernstige onjuistheden bevat. Daarbij kan worden gedacht aan delicten als oplichting, valsheid in geschrift en witwassen.⁴⁴

Civielrechtelijke handhaving is met name relevant voor de uitvoering van de CSDDD. Ondernemingen kunnen aansprakelijk worden gesteld als ze hun CSDDD-verplichtingen niet nakomen, bijvoorbeeld als hun klimaattransitieplan tekortschiet.⁴⁵ Artikel 29 CSDDD be-

paalt nader dat lidstaten ervoor moeten zorgen dat bedrijven die hun verplichtingen opzettelijk of nalatig verwaarlozen aansprakelijk kunnen worden gehouden voor de daaruit voortvloeiende schade.⁴⁶ Gezien de sterke toename van het aantal civiele klimaatzaken tegen ondernemingen, is het waarschijnlijk dat milieuorganisaties de CSDDD zullen betrekken in hun invulling van de klimaatzorgplicht voor ondernemingen.⁴⁷ De gerapporteerde data op basis van de CSRD kan ook worden benut voor de feitelijke onderbouwing van nieuwe, soortgelijke zaken.⁴⁸ Zulke procedures roepen allerlei complexe vragen op over de verhouding tussen bestuurs-, straf- en civielrechtelijke handhaving.

5. Afronding

Het voorgaande laat zien dat de kaders voor toezicht en handhaving van de CSRD en CSDDD beginnen te ontstaan, maar dat de precieze uitwerking in de praktijk vorm moet krijgen. De AFM en ACM moeten hun praktische rol nog bepalen, net als hun onderlinge samenwerking en de verhouding tot andere rechtsgebieden. De komende jaren zullen uitwijzen of het toezichts- en handavingskader de (aanvankelijk) grote ambitie van de Europese wetgever kan waarmaken, of dat de nieuwe Europese duurzaamheidsverplichtingen uiteindelijk vooral op papier zullen bestaan. De exacte uitwerking van deze Brusselse wetten zal waarschijnlijk behoren tot de meest belangwekkende juridische ontwikkelingen van de komende jaren.

Daarbij moet tot slot worden benadrukt dat het hoogst onzeker is hoe de toekomst van de CSRD en CSDDD eruit zal zien. In Brussel is de discussie over de inhoud van deze duurzaamheidsverplichtingen inmiddels officieel heropend. Deze ontwikkeling geeft te denken.⁴⁹ Na jarenlang debat over de duurzaamheidsverplichtingen voor ondernemingen, hadden de CSRD en CSDDD enige duidelijkheid kunnen bieden aan het bedrijfsleven. Bovendien zouden de wetten ervoor zorgen dat Europa zijn voortrekkersrol op duurzaamheidsgebied zou verstevigen. Of de CSRD en CSDDD deze grote verwachtingen zullen waarmaken, zullen de Brusselse wetgever en de rechtspraak moeten gaan uitwijzen. Effectief toezicht en handhaving is in dat kader onmisbaar.

38 Zie verder EC, *Statement by President von der Leyen on the EU Competitiveness Compass*, 29 januari 2025.

39 Considerans 75 CSDDD. Het Omnibusvoorstel bevat een verplichting tot actualisatie per vijf jaar, zie EC COM(2025)81, p. 19.

40 Art. 4.1.1. wetsvoorstel Wivo. Zie ook memorie van toelichting wetsvoorstel Wivo, p. 156. De verplichting tot uitvoering van het klimaattransitieplan staat ter discussie door het Omnibusvoorstel, zie EC COM(2025)81, p. 41.

41 Art. 25 CSDDD.

42 Nota van toelichting Implementatiebesluit richtlijn duurzaamheidsrapportering, p. 37.

43 Memorie van toelichting wetsvoorstel Wivo, p. 188.

44 Die laatste mogelijkheid wordt benoemd in: Openbaar Ministerie, *Jaaroverzicht Criminele Geldstromen* 2022, p. 19. Zie verder S.J. Lopik, 'Strafbare greenwashing', *TBS&H* 2024, p. 171-173.

45 Art. 1 onder b en art. 22 CSDDD.

46 In het Omnibusvoorstel wordt deze bepaling uit de CSDDD grotendeels verwijderd, en wordt civiele aansprakelijkheid afhankelijk van nationale aansprakelijkheidsregimes. Ook worden ngo's niet langer genoemd als *stakeholders* in de opsomming in art. 3 lid 1 onder n CSDDD. Zie EC COM(2025)81, p. 16 en 20.

47 Hof Den Haag 12 november 2024, ECLI:NL:GHDHA:2024:2099, *M en R* 2025/12, m.nt. T.R. Bleeker.

48 Y. Buruma, 'De prijs van duurzaamheidsrapportages', *NJB* 2023/1238, afl. 18.

49 Zie verder S.J. Lopik & J. Uhlenbeck, 'Er is nog tijd om de afzwakking van het EU-klimaatbeleid te voorkomen', *NRC* 28 februari 2025.